

Språkgemenskap, ny teknik och språkmöten

Lars-Olof Delsing

Sammanfattning

Artikeln diskuterar hur den nordiska språkgemenskapen påverkas av nutida samhällsutveckling och framför allt av ny teknik. Denna påverkar våra språkmöten både på modersmålet och i det nordiska sammanhanget. Artikeln fokuserar på hur förändringarna påverkar våra språkmöten (i tal), och jag driver tesen att den nya tekniken på många punkter innebär tätare språkmöten med personer som vi redan känner och färre språkmöten med främlingar. Tekniken har underlättat att hålla kontakten i den snävare kretsen samtidigt som den onödiggjort många språkmöten med främlingar. Detta får konsekvenser som är tydligare för grannspråksförståelsen, eftersom språkmötena här (redan från början) är fåtaliga.

Bakgrund

Bland närbesläktade språk förekommer ofta kommunikation som består av att samtalsparterna talar sitt eget språk och avkodar den något avvikande variant som den andre talar. Sådan kommunikation förekommer över hela världen. Några exempel som kan nämnas är kommunikation mellan personer som talar spanska och portugisiska (i Europa och Sydamerika), mellan de östslaviska språken (ryska, ukrainska och vitryska), mellan arabiska talspråksvarianter eller mellan många språk i Nordindien. Hit hör förstås också den skandinaviska språkgemenskapen.

Denna typ av kommunikation kallas ibland *semikommunikation*. Ofta uppstår (större eller mindre) problem i kommunikationen, givetvis också sådana problem som kan uppstå i kommunikation mellan personer med "samma språk". De problem som är mera specifika för semikommunikation kan förstås hänföra sig till alla delar av språket, såväl ordförråd, ljudsystem och grammatik som mera kommunikativa eller kulturella faktorer som handlar om vad som anses viktigt att tala om, hur man samtalar (artighet, explicititet m.m.) och relationen mellan talarna, ibland även relationen mellan de språksamfund de representerar. Begreppet semikommunikation är problematiskt, dels eftersom det antyder en sämre kommunikation, dels eftersom det givetvis finns en flytande gräns mellan "vanlig kommunikation" och semikommunikation. I den

här korta uppsatsen kommer jag dock att använda begreppet om kommunikation mellan personer som har olika men likartade språk.

Även i äldre tider finner vi givetvis semikommunikation. Det är ganska uppenbart att alla de germanska språken en gång i tiden ingick i en språkgemenskap. Man kan hitta belägg i äldre källor för att man hade en klar uppfattning om att de germanska språken var systerspråk. Här nedan ges ett exempel ur den första grammatiska avhandlingen, skriven av en islänning i början av 1200-talet i avsikt att skapa ett isländskt skriftspråk; se 1 nedan, och från Olaus Petris krönika (skriven på 1530-talet; se 2 nedan).

1. *Dock skriver engelsmännen engelska med latinska bokstäver [...]*

*För att följa deras exempel, **eftersom vi är av samma tungomål som de**, trots att ett av våra språk har förändrats mycket eller båda något, har jag sammanställt ett alfabet för oss islänningar också. [min översättning, min fetstil]*

2. *Thet är ganska likt, ja thet kan och icke feela, at Tydzske, Swenske, Danske, Norske, haffua foordomdags alle warit itt folk, och **ther är tungomålet noogh bewijs til**, ty at i förtijdben haffua the alle hafft itt tungomåll, än thå at thet är nw så förwandlat sedhan folket bleff åttskildt, som altijdh hända plägbar [min fetstil]*

Uppenbarligen finns en kunskap och övertygelse om den germanska språkgruppen som en realitet. Det får väl också ses som en indikation på språklig likhet att missionen till Norden kom från just Tyskland och England.

Någon germansk språkgemenskap existerar inte idag, och detta utgör en påminnelse om att alla språkgemenskaper kan glida isär. Så långt har det inte gått med den nordiska språkgemenskapen, men den står inför utmaningar. I själva verket har ofta den nordiska språkgemenskapen lyfts fram som ett lyckat projekt. Detta kan tillskrivas flera olika faktorer. Det viktigaste är

- att det finns stora likheter i själva språken (ljudsystem, ordförråd, grammatik)
- att det finns likheter i normer, värderingar och samhälle
- att de tre språken är någorlunda jämnstor
- att det finns omfattande kontakter mellan språksamfunden
- att "projektet" har stöttats politiskt och ekonomiskt.

Som synes är det både språkliga och samhällseliga faktorer som håller samman en språkgemenskap, och det är därför också språkliga och samhällseliga

förändringar som kan få den att glida isär. Språkliga förändringar sker hela tiden, och vi kan peka på perioder då ett språk genomgår förändringar som gör att nya (och för kommunikationen försvårande) skillnader mellan språken uppstår. Hit hör en rad förändringar i danskan under medeltiden (försvagning av ändelsevokaler, konsonantförändringar, samt framväxten av den danska stöten), en del konsonantförändringar i svenska och norska under 1600-talet (sje- och tje-ljuden samt förmjukningen av /g/ till /j/ i ord som *genom* och *göra*) samt givetvis en lång rad lexikala förändringar som mera kontinuerligt sker hela tiden.¹

Här ska jag inte fördjupa mig i de språkliga förändringarna i äldre tid utan snarare se på de samhälleliga förändringarna i modern tid.

Samhälleliga förändringar i modern tid

De tre skandinaviska länderna har i stort genomgått väldigt likartade samhällsförändringar sedan andra världskriget, inte minst har, på det stora hela taget, det politiska landskapet och ekonomin utvecklats på ett påtagligt likartat sätt. Det har skett stora omvälvande förändringar av våra samhällen, ofta likartade, men i vissa fall särskiljande. Jag vill identifiera fyra stora samhällsförändringar som förändrat våra samhällen i grunden. Jag diskuterar dem lite kort här för att sedan fokusera på den sista av dem, nämligen teknikutvecklingen.

- **Demokratisering** (jämlighet/jämställdhet)
- **Invandring** (arbetskraft/flyktingar)
- **Globalisering och europeisering**
- **Teknikutveckling** (nya tal- och skriftspråksmedier)

Demokratiseringen sker under hela 1900-talet, men framför allt från 60-talet får vi ett påtagligt fokus på jämlighet, och en informalisering som i stor utsträckning har gynnat talspråksvarianter framför skriftspråksvarianter. Eftersom skriftspråken är mera konservativa och därmed mera lika varandra innebär det att de tre skandinaviska skriftspråken har glidit isär (även om det förstås finns fall där talspråken tagit drag från skriftspråken).

Invandringen av arbetskraft och flyktingar utanför Skandinavien har skapat ett mycket mera mångkulturellt samhälle i alla de tre skandinaviska länderna. Vi har framför allt sedan de stora flyktingvågorna började komma på 70- och 80-talen fått stora minoriteter som inte har ett skandinaviskt språk som för-

1 Om de nämnda förändringarna i danskan, se t.ex. Skautrup (1944, s. 224–244), och för svenskan t.ex. Pettersson (2005, s. 153ff.)

staspråk. Undersökningar visar att det (i genomsnitt) är en klar nackdel för förståelsen av grannspråken att ha ett icke-skandinaviskt förstaspråk (se t.ex. Delsing & Lundin Åkesson 2005, avsnitt 4.3.2).

De skandinaviska länderna har delvis gått olika vägar sedan andra världskriget. Från början gick Norge och Danmark med i NATO, medan Sverige stod utanför. Danmark gick tidigt med i EG, medan Sverige anslöt sig till EU först 1995, och Norge står utanför, även om det via medlemskapet i EES tillämpar mycket av EU:s regelverk. En viktig del av globaliseringen är förstås också allas våra bättre kunskaper i engelska, och vårt mer extensiva turistande. De naturliga semestermålen var för femtio år sedan ofta det egna landet eller grannländerna. Detta har fått stark konkurrens från mera fjärran resmål i Syd-europa, och så småningom också längre bort, som Thailand och Västindien. Detta innebär att våra språkmöten mellan skandinaver har minskat, relativt sett. Det finns dock motverkande faktorer. Fortsatt är det så att skandinaver ofta flyger till och bor tillsammans på populära charterturistmål.

Teknikutvecklingen har inneburit en möjlighet till globalisering. Från samhällen runt 1970, där vi hade tillgång till en tv-kanal, i gränsområden normalt även en från ett skandinaviskt grannland, har vi nu en situation där man har en uppsjö av olikspråkiga tv-kanaler att välja mellan. Valfriheten har definitivt ökat, men exponeringen för grannspråk har också minskat. Grannlandskanalerna drunknar helt enkelt i det enorma utbudet.

Det är emellertid inte främst utbudet av envägskommunikation via etermedia som påverkar den nordiska språkgemenskapen. I de två följande avsnitten ska jag se lite närmare på vad den moderna teknikutvecklingen gör med gränsen mellan tal och skrift, och våra språkmöten i Norden.

Den nya tekniken och gränsen mellan tal och skrift

Traditionellt sett har det varit tydliga gränser mellan tal och skrift. Talet var flyktigt och gick inte att spara eller transportera. Dessa egenskaper ägde dock skriften. Den kunde sparas och skickas hur långt som helst. Talet var å andra sidan rikare; med hjälp av prosodi, mimik, gester och själva interaktionen rikare och tydligare. Skriftens möjligheter med interpunktion och komma är fattigmans redskap i en jämförelse. I talet har vi alltid haft interaktionen, den snabba responsen och förtydliganden i prosodi och gester, som gjort att vi kunnat vara snabbare och slarvigare, eftersom det är så lätt att rätta till felen och missförstånden.

De stora skillnaderna mellan tal och skrift finns fortfarande kvar i stor utsträckning, men den nya tekniken har börjat sudda ut gränser. Talet som förr var flyktigt och inte gick att spara eller transportera har nu blivit mera

som skriften. Vi spelar bara in en bråkdel av allt tal som produceras, men vi transporterar en allt större del över långa distanser. Det började med telefonen kring sekelskiftet 1900. Detta följdes av envägskommunikationen i radio från 1920-talet och framåt, och senare i andra etermedier. Sedan 90-talet har vi mobiltelefonen som inte bara transporterar ljudet utan som gör att vi kan starta eller ta emot ett "fjärresamtal" praktiskt taget var vi än befinner oss på jordklotet.

Även skriftspråket har påverkats ordentligt av den nya tekniken. En liten detalj är att skriftspråket fått en ny "kompensation" för den obefintliga mimiken och gesterna, nämligen *smileysarna*, som även om de kan ge uttryck för ganska få saker ändå gör att skriften närmar sig talet. Den viktiga förändringen är dock att skriften fått många nya möjligheter till snabb respons. Redan med e-posten ökar hastigheten i responsen enormt, och i chatt och sms är den supersnabb, och nästan talspråklik. Därmed kan vi, liksom i talet, kosta på oss att vara snabbare och slarvigare, eftersom det är så lätt att rätta till felen och missförstånden.

Närmandet mellan tal och skrift har i första hand gjort vissa former av skrift mera talspråklik, och dessa texttyper spiller ofta över på mera traditionellt skriftspråk. Varje förändring som gör skriftspråket mera likt talspråket gör också att de tre skandinaviska skriftspråken glider isär.

I följande avsnitt ser jag mera i detalj på vilka förändringar som skett i och med den nya tekniken, och jag fokuserar då på språkmöten (som tidigare skedde) i tal, och jag diskuterar bara i förbigående nya skriftspråksmedier. Detta gör jag för det första för att alla undersökningar visar att den nordiska språkförståelsen i tal är svagare än i skrift (se t.ex. Maurud 1994, Delsing & Lundin Åkesson); det är alltså talspråket som utgör den svaga punkten. För det andra påverkas vårt språk mycket mera av tal än av skrift och mycket mera av tvåvägskommunikation än av envägskommunikation.

Den nya tekniken och våra språkmöten

Den nya tekniken innebär inte bara ett närmande mellan tal och skrift. Det innebär också en förändring av våra kommunikationsmönster och våra språkmöten. Jag ska här exemplifiera detta med några vardagssituationer där det har skett påtagliga förändringar av våra språkmöten.

Inköp

Då vi strax efter andra världskriget gjorde inköp var det i stor utsträckning över disk. Vi gick in i (ofta ganska specialiserade) butiker, samtalade med ägaren/expediten och talade om vad vi ville ha. En stor förändring här var **snabbköpen** som kom på 60-talet. De innebar att man inte hade korta samtal om

varje vara utan plockade åt sig vad man ville ha, och sedan förde ett kortare samtal med expediten om priset och betalningen för helheten. På 80-talet kommer **streckkoderna**, som ofta innebär att expediten inte vet priset utan skannar in koden och meddelar beloppet. Den successiva övergången från kontanter till **kredit-/betalkort** innebär också att det blir mindre diskussion om växelpengar. De senaste decennierna har vi fått **snabbkassor**, där kunden läser in streckkoderna själv, betalar med sitt kort själv och får ett inspelat meddelande vid slutet av hela transaktionen "Tack för att du använder vår snabbkassa!". I enstaka fall samtalar man med en expedit, om kundens ålder måste intygas eller om tekniken inte fungerar.

Den korta men upprepade tvåvägskommunikationen om varje vara, och om betalningen och växelpengar har alltså nu förvandlats till en envägs-kommunikation som kommenterar hela det samlade inköpet. Våra språkmöten vid inköpet har alltså blivit enormt mycket fattigare.

Privatekonomi

Då vi strax efter andra världskriget skulle betala räkningar gick vi till posten, eller banken, eller både och, stod i kö och betalade därefter varje räkning för sig. Det var korta samtal om varje räkning, men det fanns plats för frågor om vilket fält man skulle fylla i och liknande. Vi gick också till banken då vi behövde sätta in eller ta ut pengar från vårt bankkonto. Varje sådant besök innebar ett (kort men dock) språkmöte med kassörskan (som det oftast var). Detta förändras på flera sätt. **Post- och bankgiro** ger oss möjlighet att slippa många bankbesök, och vi skriver in de nödvändiga uppgifterna, och postar dem, utan kommunikation med en banktjänsteman. Runt 1980 kom automatinsättningar av lön från arbetsgivare och **bankomaterna**, som gjorde att vi inte behöver träffa någon människa för att göra uttag från banken. Det korta samtalet med banktjänstemannen om uttaget förvandlas till en interaktiv, men väldigt kortfattad och begränsad kommunikation i text och knapptryckningar. Från 90-talet har vi **internetbanken** som gör att vi praktiskt taget aldrig behöver tala med någon på banken. Vi öppnar själva konton och säljer fonder etc. Det är egentligen bara när vi ska placera större summor eller ta större lån som vi samtalar med bankpersonal.

De korta samtalen med banktjänstemän om i princip varje transaktion har förbytt i en situation där vi i princip aldrig behöver tala med en banktjänsteman. Det spar tid för alla parter och är praktiskt, men det har minskat våra språkmöten.

För den nordiska språkgemenskapen betyder detta kanske inte särskilt mycket, eftersom våra banktransaktioner normalt sker inrikes, men i vissa

avseenden gör det det. Förr behövde vi växla pengar i grannländerna, och då behövde vi ofta gå in på en bank. Idag är det kontantautomaterna som gäller. På 80-talet blev jag då tilltalad (eller snarare tillskriven) på danska när jag skulle ta ut pengar i Danmark. Numera identifierar tekniken mitt svenska betalkort som utländskt (dvs. som icke-danskt) och därmed blir engelska det skrivna språk jag får förhålla mig till.

Resor

Då vi strax efter andra världskriget skulle ut och resa gick vi till centralstationen och stod i kö, samtalade med en biljettförsäljare och kom fram till rätt tid, resrutt m.m. Vi frågade ofta om avgångstider och ankomsttider, förseningar och annat. Väl på tåget, satt vi oftast i en kupé med sex eller åtta sittplatser, och när vi fick tråkigt efter en knapp timme började vi samtala med medresenärerna. Om resan gjordes på spårvagn eller stadsbuss steg man på och hälsade på chauffören, och sedan kom konduktören runt och frågade efter biljetten, klippte den och samtalade lite grann.

Idag ser normalresan mycket annorlunda ut. Biljetter köper vi nu normalt genom **internet** eller **appar** i mobiltelefonen. Det innebär en begränsad tvåvägskommunikation. Avgångs- och ankomsttider eller förseningar anges skriftligt på **skyltar med variabel information** eller i **appen**. Informationen uppdateras i princip varje sekund. Samtalen om dessa ting har förbytt i envägskommunikation i text, eller begränsad tvåvägskommunikation i text.

Väl på tåget får vi (fortfarande) tråkigt efter en knapp timme, men i motsats till förr då vi ofta löste problemet genom att tilltala och samtala med en medresenär, löser vi normalt problemet genom att ta upp mobiltelefonen och ringa till någon som vi redan känner. Detta innebär att våra språkmöten med främlingar minskar, och att de ökar med folk som vi redan känner. Gruppspråket, som ju skapas mellan folk som känner varandra, blir starkare, och allmänspråket, som vi använder med främlingar, blir svagare. Tågkonduktörerna har ersatts av tågvärdar, som fortfarande småpratar och ger vänliga besked, men som allt oftare meddelar information över högtalare, dvs. med hjälp av envägskommunikation.

När vi tar spårvagnen eller bussen har vi inte längre en konduktör att tala med. Den enda tjänstemannen är chauffören (utom på vissa förarlösa tåg), och på vissa moderna busslinjer, är samtal med föraren förbjudna. Betalningen sker med månadskort eller att vi "bleepar" våra förköpskort, eller visar upp app-biljetten. Inga samtal om betalning eller växel sker alltså längre. Busstider anges allt oftare på skyltar med variabel information eller i appen. Påtagligt många småsamtal har ersatts med kortfattad text eller elektronik.

Andra förändringar i vardagslivet

De tre exemplen ovan som berör inköp, privatekonomi och resor är belysande, men de är bara exempel. Den moderna tekniken gör att många samtal inte längre förs. Några mera strödda exempel kan ges.

- När vi behöver finna vägen är det inte längre det naturligaste att fråga någon främling på orten där vi befinner oss. Vi tar allt oftare vår tillflykt till GPS:en i mobilen. Samtal med främlingar ersätts med grafisk information. Praktiskt, men färre språkmöten.
- När vi behöver veta vad klockan är, eller hur varmt det är, får vi allt oftare informationen på skyltar med variabel information.

Våra språkvanor och språkmöten har givetvis också förändrats i skrift. Den (relativt sett) snabba responsen i e-post, chat och sociala medier gör nog framför allt att vi tillåter oss att vara mera implicita och kortfattade, och "slarviga", om man så vill. Jag menar att vi påverkas i vårt språkbruk mycket mindre av skrift än av tal, men även de nya skriftmedierna tenderar i stort att förskjuta språkmötena på samma sätt som vi har sett i situationer där vi förr hade muntlig tvåvägskommunikation. Särskilt sociala medier har förstärkt språkmötena med dem vi redan känner. En stor del av kommunikationen i sociala medier sker med familjen/släkten, skolkamrater, arbetskamrater eller andra som vi står ganska nära. I någon mån har vissa skriftmedier (bloggar, forum etc.) gjort att vi diskuterar våra samhällsfrågor och specialintressen mera med främlingar och kommenterar andras texter. Oavsett om det gäller katter, släktforskning, musik eller båtar, så möter vi nya människors skriftspråk. I viss mån försiggår dock denna kommunikation på andra språk, främst på engelska givetvis.

Det allra mesta pekar i samma riktning. Våra språkmöten som ofta handlade om tvåvägskommunikation med främlingar (ofta funktionärer) har allt oftare ersatts med annan kommunikation. Talat språk ersätts ofta med skrivet, tvåvägskommunikation ersätts ofta med envägskommunikation, och samtal med främlingar ersätts ofta med samtal med välkända personer.

Till detta kommer att de (allt färre) gånger då vi faktiskt finner det funktionellt att tilltala en främling, så är främlingen allt oftare upptagen med sin mobiltelefon, och vi finner för gott att lösa vårt problem på annat sätt.

Dessa förändringar medför med nödvändighet att gruppspråket stärks och att allmänspråket försvagas. För den nordiska språkgemenskapen är detta särskilt känsligt, eftersom exponering för grannspråken är en mycket god grund för språkförståelsen.

Sammanfattning

I denna uppsats har jag gett en kort introduktion till språkgemenskaper och semikommunikation i historien och i nutid. Jag har också pekat på fyra större samhälleliga förändringar som påverkar våra språksamfund de senaste 70 åren: demokratiseringen, invandringen, globaliseringen och teknikutvecklingen. Därefter har jag sett närmare på vad teknikutvecklingen har inneburit för våra språkmöten i vardagen. Framför allt har jag pekat på hur den nya tekniken ofta gör att talat språk ersätts med skrivet språk, tvåvägskommunikation ersätts med envägskommunikation och kommunikation med främlingar ersätts av kommunikation med kända. Allt detta, menar jag, ger färre verkliga språkmöten, i betydelsen talspråklig tvåvägskommunikation, och en större andel av de språkmöten vi har är med den inre gruppen. Utvecklingen främjar alltså gruppspråk men missgynnar kommunikation utanför gruppen. Detta kan vara särskilt betydelsefullt just för den nordiska språkförståelsen, som ju bygger på exponering för grannspråken, en exponering som otvetydigt minskar när kommunikationen med främlingar minskar.

För den som önskar att stötta den nordiska språkgemenskaper krävs alltså att man kan ersätta de färre språkmötena med främlingar med något annat. Alla får vi begrunda vad detta skulle kunna vara. Själv kan jag tänka mig en utökad/intensifierad satsning på vänklasser i skolan mellan de nordiska länderna som ett sätt att skapa nya språkmöten, som ersätter dem som tekniken sakta men säkert håller på att radera ut.

English summary

The article discusses how the Scandinavian linguistic community is affected by modern social changes, in particular how new technology influences our linguistic interactions with close relations and strangers. The article focuses on how linguistic interaction (in speech) is shaped by new technology and new media. In particular, I claim that our linguistic interactions with close relations (like family and close friends) are facilitated by mobile phones and social media, whereas talking to strangers has become less necessary because of the new technology; the possibility to find written information, and the ease to keep in contact with your close relations wherever you are. These changes are particularly important for the Scandinavian intercomprehension, since linguistic interaction is limited already in the first place.

Lars-Olof Delsing är professor i nordiska språk vid Lunds universitet och har bland annat forskat om grammatik, språkhistoria och skandinavisk språkförståelse.

Referenser

Delsing, Lars-Olof & Åkesson, Katarina Lundin, 2005: *Håller språket ihop Norden? En forskningsrapport om ungdomars förståelse av danska, svenska och norska*. (Tema Nord 2005:573). Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet.

Maurud, Øyvind, 1976: *Nabospråksförståelse i Skandinavien. En undersøkelse av gjensidig språkförståelse av tale- og skriftspråk i Danmark, Norge og Sverige*. Nordisk utredningsserie 13. Stockholm: Nordiska rådet.

Pettersson, Gertrud, 2005: *Svenska språkets under sjuhundra år. En historia om svenskan och dess utforskande*. Andra upplagan. Lund: Studentlitteratur.

Skautrup, Peter, 1944: *Det danske sprogs historie*. Band 1. København: Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag.

Stikkord: språkmöten, samhällsförändring, ny teknik, nya medier, språkförståelse

Bibliografiske oplysninger

Delsing, Lars-Olof, 2016: "Språkgemenskap, ny teknik och språkmöten" I: Torbjørg Breivik (red.) *Sprog i Norden 2016*, s. 19–28.

<http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/index>

©Forfatterne og Netværket for sprognævnene i Norden
